

APSIPRANTI. BET ĮTAMPA BUVO

Valdemaro Klumbio pokalbis su Ipolitu Ledu

Vilnius, 2002 m. spalio 1 d.

Spaudai parengė ir komentarus parašė Valdemaras Klumbys.

Dokumentas: garso įrašas (160 min.), saugomas V. Klumbio asmeniniame rinkinyje.

Ipolitas Ledas (1935–2015) tam tikra prasme buvo legendinė asmenybė. Bent jau studentai, kuriems jis skaitė paskaitas, ir praėjus ne vienam dešimtmėčiui dažnai prisimena jo dėstymą ir egzaminus, trukdavusius iki išnaktų. Šis filosofas, beveik nieko neparašęs, buvo vienas iš tų mažai kam žinomų inteligentų, be kurių Lietuvos kultūrinis gyvenimas sovietmečiu būtų buvęs skurdesnis. Svarbus jo įnašas į pasaulio ir Lietuvos filosofijos palikimo leidybą, dalyvavimas organizuojant ir leidžiant „Problemų“ žurnalą. O gal net svarbiausia jo veikla, kurios negalima nuvertinti – diskutavimas niekur neužfiksuotuose bendraminčių pokalbiuose (ne veltui būtent pokalbiai dažnai minimi atsiminimuose apie jį). I. Ledas itin mėgdavo dalintis prisiminimais su aplinkiniais ir labai gaila, kad tie atsiminimai liko neužfiksuoti nei jo paties, nei tų, su kuriais kalbėjosi – papasakoti jis tikrai turėjo ką.

Čia pateikiamas pokalbis įvyko renkant medžiagą apie savilaidą sovietmečiu. Kalbėjome Vilniaus universiteto bibliotekoje, susėdę ant minkštų pliušinių krėslų priešais Profesorių skaityklą – mėgstamoje I. Ledo pokalbių vietoje. Kalbantis pasimatė, kad pašnekovas ne itin daug žino apie pagrindinius leidinius, o interviu nukrypo į inteligentijos ir ypač filosofų padėtį sovietmečiu. Prieš interviu I. Ledas pasakė, kad vengs minėti dar gyvus žmones, ir šios nuostatos laikėsi. Pokalbis buvo labai ilgas: įrašytos beveik trys valandos, o truko apie keturias – nukrypimai į dabarties vertinimą, vis dažnėję į pokalbio pabaigą, nebuvo įrašinėjami.

Atsiminimai čia yra persimaišę ne tik su interviu ėmimo laiko aktualijomis ir praeities ap-

maštymais, kaip įprasta. Šiame interviu itin ryškus ir dar vienas pasakojimo sluoksnius, kurį galima vadinti legendomis. Tai „svetimi atsiminimai“, dažnai ilgai klaidžioję iš lūpų į lūpas, neretai ir iškraipyti sugedusio telefono principu. Tokios legendos ir anekdotai sovietmečiu buvo ypač paplitę tarp inteligentų, Jurijus Borevas šį reiškinį net įvardijo „inteligentų folkloru“. Kartais tai gandai, kartais – realūs atsitikimai, tačiau svarbiausia juose ne tiek pasakojamų faktų tikrumas, kiek požiūris į minimus veikėjus ar įvykius. Net jei istorijos apie Genriką Zimaną ir nėra tikslios, jos aiškiai parodo tiek inteligentijos požiūrį į šį ideologijos prievaizdą, tiek ir galios neturėjusiųjų piktdžiugą, kai galingiesiems kas nepavykdavo. Kartu tai ir tarybinio žmogaus psichologinio portreto bruožas. Iškalbingos ir legendų klaidos, rodančios, kaip nežinia buvo užpildoma spėliojimais, paaiškinančiais pasaulį. Komentaruose stengtasi patikslinti tokiuose pasakojimuose pateikiamus faktus, kiek tai įmanoma.

Dėl ribotos publikacijos apimties teko atsiskirti dalies interviu. Publikuojama ta dalis, kuri atrodo aktualiausia Lietuvos filosofijos istorijai (atranka daryta tariantis su „Problemų“ vyr. redaktore Nijole Radavičiene).

Publikavimo principai. Stengtasi išsaugoti kuo daugiau autentiško kalbėjimo, todėl palikti nevertotini žodžiai, tokie kaip *nu*, tekste jų neišskiriant kursyvu, kaip reikalauja taisyklės – toks išskyrimas akcentuotų žodžius, kurių kalbėtojas pabrėžti nesiekė. Netaisyti ir šnekamojoje kalboje neišvengiami nukrypimai nuo bendrinės kalbos normų, nelipdytos nukąstos žodžių galūnės. Ke-

blumų kėlė ryškiai jaučiama I. Ledo suvalkiečių tarmė. Ją taisyti stengtasi kuo mažiau, tarmiškai tariami žodžiai (pvz., *pavadyt* [= pavadinti] ar *gytis* [= gintis]) rašomi taip, kaip tariami. Laužtiniuose skliaustuose galūnės pridėtos ten, kur be jų sunku suprasti, koks tai žodis.

Tačiau gyvas kalbėjimas labai skiriasi nuo rašto, todėl kalba šiek tiek taisyta siekiant teksto aiškumo. Daugiausia keista žodžių tvarka, atsiskyta pasikartojimų bei nieko nereiškiančių žodžių, tokių kaip *reiškia, ten*. Visi prasminiai praleidimai žymimi daugtaškiu laužtiniuose skliaustuose. Čia pateikiamo interviu garso kokybė gana prasta, todėl dalis praleidimų atsirado dėl vieno nesuprantamo žodžio, dariusio sunkiai suvokiamą visą teiginį. Taip elgtasi tais atvejais, kai teiginys neatrodė svarbus. Žodžiai, kurių nepavyko suprasti, žymimi [*nž*], žodžiai ar frazės, kurie girdisi neaiškiai, kurių iššifravimas nėra visiškai tikslus, spėjamas, pateikiami laužtiniuose skliaustuose su klaustuku

pabaigoje. Kursyvu laužtiniuose skliaustuose įrašyti patikslinimai, nurodantys neverbalines I. Ledo kalbėjimo detales – juoką, šypsena, ilgą tylėjimą ir pan., bei techninė informacija apie kasetės keitimą ir įrašo pauzę. Laužtiniuose skliaustuose pateikiami parengėjo papildymai: a) žodžiai, palengvinantys teksto supratimą; b) trumpi faktų papildymai, daugiausia – minimų žmonių vardai apie juos kalbant pirmą kartą, jei I. Ledas jų nepaminėjo, ir numanomos, bet nepasakytos datos, palengvinančios informacijos supratimą. Stengtasi neapkrauti teksto komentarais išnašose, neaiškinti faktai, kurie lengvai surandami. Išnašose pateikti: a) kontekstiniai duomenys, palengvinantys minimos informacijos suvokimą; b) nurodoma, kur galima ieškoti papildomos mažiau žinomos informacijos; c) pataisomi pasitaikę klaidingi faktiniai teiginiai.

Už suteiktą informaciją, padėjusią rengiant publikaciją, dėkoju Česlovui Kalendai.

Parengėjas

[...]

V. K. *Ar Jūs kalbėdavotės su artimiausiais draugais apie savilaidoje išreikštas idėjas, ar aptarinėdavote ką nors tokio?*

I. L. Mes tų pagrindinių idėjų neskaitydavom ir beveik nežinojom, ką jie ten rašė. Jie rašė tą, kas buvo visiems savaime aišku, jeigu teisybę sakant. Ir tą „Aušrą“ paimt, kur dabar išleido Amerikoj, ar šitas „Alma Mater“ [...]. Tai jie faktiškai išdėstydavo raštu, tiktais truputį, nu, lyriškiau ar publicistiškiau, tuos dalykus, kas visiem mums savaime aišku buvo, be jokių jų aiškinimų. Nes jie gi nieko naujo nepasakydavo tuose leidiniuose. Žinoma, paskaityt malonu būdavo ta prasme, kad ne viens taip galvoji. Bet panašiai mes visi galvojom, nes tai yra savaime aiškūs, akivaizdūs dalykai. Čia net nėra ko paneigt, nėra dėl ko ginčytis. Tai diskutuot, įrodinėt vienas kitam tai, kas

savaime aišku, mes nesiimdavom, nes tai beprasmiškas dalykas.

O šiaip, žinoma, [diskutuodavom] ką daryt ir ko nedaryt, labiausiai apie tuos dalykus, ką spausdint, ko nespausdint, kokias knygas reiktų leist. Tą žurnalėlį leidom – „Problemas“. Jis atgarsio šio tokio susilaukė, nes du tūkstančiai tiražas pakilo iki keturių tūkstančių, tuo metu tai buvo šis tas. Prenumerata net prasidėjo [...] – beveik tūkstantis aštuoni šimtai prenumeratorių. Pajuto žmonės, kad šis tas yra. Žinoma, kad labai sunku buvo tiems, kurie redagavom. Labai sunku buvo, nes reikdavo iš medžiagos padaryt straipsnį. Nes žmonės buvo neįpratę rašyt. Taip rašyt, kad galima būt skaityt. Tos mintys apveltos tokia vata, taip sakant, tokių tariamai dialektinių raizgalų. Tai daug dirbom. Man teko pirmas numeris, paskui perėmė Ozolas, paskui

Rybelis¹. Labai daug dirbt reikėjo. Užtat vis vėluodavo tas numeris. Bet visuomenė pajuto, kad šis tas yra.

V. K. *O valdžia nesikabinėjo?*

I. L. Pradžioj jie toleravo. Tiesa, valdžia kabinosi iš pat pradžių, savaip kabinosi. Sakylim, pirmas numeris dar praėjo pusėtinai, be jokių didesnių bėdų. Bet irgi kaip mes [padarom?]. Leidykla „Mintis“ jau jautė, kad čia gali būt visko. Tik žurnalą išleidom [turima omeny parengė], tam pirmam numeriy buvo Rickevičiūtės straipsnis apie Kantą, lietuviškas šaknis jojo². Ir jie [leidykla] davė „Gimtajam kraštui“, tam laikraščiui, išspausdinti³. Užtai, kad išeis numeris, iš to numerio mes va štai pateikiam vieną straipsnį. [susijuokia] Nes [siekt] užbėgt už akių – dabar jau cenzorius negali sulaikyt to straipsnio – kaip tu jį sulaikysi, kad jis išspausdintas. Nu ir biskį mes iš anksto jau parengėm dirvą, tokią reklamą [įdėjom?] į „Literatūrmenį“⁴, kitur, tokią [informaciją] kas bus. Tai pirmas numeris praėjo palygint sklandžiai gana.

O antras numeris... [M.] Joffė redagavo, leidyklos redaktorius. Ir pas jį į namus kviesdavosi užeit. Nu ir [namie?] sykj jis man ir sako (žydelis, biškį [šveplavo?]) [pamėgdžioja]: a žinot, draugas Ledas, aš šitą numerį daviau draugui [Genrikui] Zimanui paskaityt. Nu rupūže, pagalvojau, kodėl tu Zimanui, Zimanas gi nejeina į redakcinę kolegiją? Bet negi aš jam sakysiu. „Drau-

gas Zimanas pasakė, kad šitas numeris yra revizionistinis ir nacionalistinis.“ Hm, nu ką, aš sakau: [žurnalo] kolegija apsvartė, aprobavo, o jeigu kokių netikslumų yra, tai turim deryt su autoriais ir su vyriausiaisiais redaktoriais. [nusijuokia] Prie Repšio prikibo, prie [jo] straipsnio apie teisę antram numeriy⁵. Tai jis [Zimanas arba Joffė] pabraukęs, tą pabraukytą visą [straipsnį] aš Repšiui nuvežu į namus. Tai jis peržiūrėjo ir parašė: tegu būna kaip yra arba tegu visai nebūna [juokiasi], kaip tas Jėzuitų generolas. Reiškia, jis nesutinka taisyt. Nes čia, sako, marksistiškas požiūris, aš nieko nebijau. Tiesa, aš jojo prašiau, kad išbrauktų... Jis buvo kritikavęs tam straipsny net „Tiesą“ – pačią „Tiesą“! Čionaijos vargais negalais įprašiau, kad išbrauktų. [Neišbraukus] bus škandalas iškart! Nu o šiaip tai jis nesutiko [daugiau išbraukti], tada Joffė pakraipė galvą, pradėjo muistytis, maždaug: ne mano reikalas, ne mano reikalas.

Tai paskui Rickevičiūtės straipsnis apie Sokratą⁶ jam kliuvo. Kas čia dabar apie Sokratą gal[i] kliūt, pagalvojau, Viešpatie tu mano! Koks čia ryšys su dabartim? Negerai, kad ji aiškina, kad Sokratas nebuvo idealistas ir nebuvo toks reakcionierius. Tai kad, sakau, ji specialistė, skaitė, žino, kaip te buvo. Tai jis paima tą šešiatomį – buvo toks šešiatomis „История философии“ tamsiai rudais viršeliais, labai bjaurus leidiny⁷. Tai ten taip ir parašyta, ka[d] jis buvo aristo-

¹ R. Ozolas „Problemų“ atsakinguoju redaktoriumi buvo nuo 1969 m., 3 nr., o A. Rybelis – nuo 1971 m., nr. 8.

² Rickevičiūtė, K., 1968. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. *Problemos* 1: 56–65.

³ Rickevičiūtė, K., 1968. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. *Gimtasis kraštas*, liepos 25 d.

⁴ Tai trumpas pristatomasis pokalbis su I. Ledu: Naujas periodinis leidiny *Problemos. Literatūra ir menas*, 1967 m. lapkričio 18 d.

⁵ Problemų nr. 2 buvo paskelbtas J. Repšio straipsnis „Marksizmas, ateizmas, žmogus“, kuriame gana aštriai iš marksistinių pozicijų kritikuojami primityvūs sovietinio ateizmo postulatai. Tačiau jame neličiami teisės dalykai. Teisei tame numeryje skirtas Romualdo Dabkaus straipsnis „Socialistinių ekonominių santykių teisinės formos klausimu“.

⁶ Rickevičiūtė, K., 1968. Sokratas ir asmenybės formavimo problema. *Problemos* 2: 49–62.

⁷ *Filosofijos istorija*, išleista 1957–1965 m.

kratinių pažiūrų, kad jis prieš demokratiją nusistatęs, kad idealistas, ir taip toliau. Sakau: derinkit, skambinkit Rickevičiūtei. Skambino, tos namie nebuvo, tai skambina Genzeliui, jis buvo pavaduotojas vyriausiojo [redaktoriaus], docentas. Jis [Joffė]: „Nu va, draugas Genzeli, štai koks reikalas: štai čia [istorijoje] rašo taip, o ji rašo šitaip – negalima šitaip“, – sako. Tai girdžiu aš (gana lengvai buvo girdėt), jam Genzelis aiškina, kad Maskvoj pripažinta, kad tas leidinys yra vulgarus ir kad dabar rengiamas naujas leidimas, jau kitoks [nusijuokia], kad čia Sokratas neteisingai yra įvertintas. Tai Joffė: „Nu gerai, gerai, viso gero.“ Kai padėjo ragelį, kaip trenkė tą knygą šalin [juokiasi]: tai kam leidžia, paskui nežinai, kuo vadovautis, girdi. [juokiasi] Matosi, sakau, kad pažanga moksle yra – taiso klaidas. [juokiasi] „Nu, ne mano reikalas“ – paskui jis pradėjo [nž].

Net prie [Jokūbo] Minkevičiaus jis drįso kišt rankas, prie Minkevičiaus straipsnio apie socializmo prieštaravimus⁸. Tai dalį straipsnio jis nubraukė. Paskui Minkevičiui nunešiau, tai tas pakraipė galvą: nu tiek to, ma jį velniai, sako. Tai tas jau te škanalo nekėlė.

Kliuvo labai, vėliau užkliuvo [Juozo] Ažubalio straipsnis apie tarybinį ateizmą⁹. Ten, žinoma, surašyta [Juozo] Barzdaičio ir Genzelio mintys, bet surašė tai Ažubalis, nes jam reikėjo publikacijų gyt disertacijai. Jis po to išsigandęs vaikščiojo, kai tas žurnalas išėjo. [juokiasi] Tam straipsny iš esmės tik to vulgaraus ateizmo kritika.

Bet įdomu tai, kad kai tas antras „Problemu“ numeris išėjo, tai kokius metus leidykla neišleido jokios ateistinės brošiūros. Jie,

⁸ Minkevičius, J., 1968. Apie kai kuriuos socialistinės visuomenės prieštaravimus. *Problemos* 2: 27–36.

⁹ Ažubalis, J., 1968. Bažnyčios skelbiamos dorovės kritika Lietuvos ateistinėje 1940–1965 m. literatūroje (Kai kurie aspektai). *Problemos* 2: 124–129.

matyt, pagalvojo, kad čia oficiali linija¹⁰, ir tiem ateistam biznį sugadino. Jie, būdavo, ir mašinėlės [automobilius] nusiperka iš tokių [ateistinių darbų], o paskui nieko. [juokiasi] Bet jie paskui suodė, kad čia vis dėlto neoficiali linija. Nu tada pradėjo pult. O iš pradžių nesušigaudė, manė, kad čia CK linija ar panašiai. Tai sugadinom biznį, jie paskui to nedovanojo. [juokiasi]

Ir vėliau tas straipsnis pasirodė „Komuniste“, jau toks neskanus¹¹. Ir dar paskui uždaras posėdis buvo. Tą posėdį stenografavom, atsimenu, trise net, tyčia – Ozolas, aš ir Rybelis, kad jau būt tikslus užrašas. Bet nežinau, ar dabar tas [išliko?]¹². Tai kalbėjo te prieš [„Problemas“] Burokevičius (ypač prieš Repšį), Lazauskas ir dar kai kurie. Nu ir Repšys, vat čia jo nelaimė buvo, kad jis su ironija atsakė, kad ma[n] didelė garbė, kad į mane, tokį menką vabalą, atkreipė dėmesį net toks žymus žmogus kaip Lazauskas. O tas – CK instruktorius, beveik tas pats, kas ministras. Tas tik išraudo ir pabalo, nu ir paskui, žinoma, jis rašė tą [nž] kalbą Barkauskui. Jis tą ironiją, matyt, pajuto iš karto. Jis įsižeidė baisiai, asmeniškai. O Repšys, matyt, kiek pavargęs buvo. Be to, jis nesijautė taip labai jau silpnas, nes Marksą tikrai buvo gerokai išstudijavęs ir tuos klasikus, ir šiaip [nž].

Jis palaikė ryšius ir su čekais, paskui toks Duda parašė straipsnį. Duda – pavardė čeko¹³. Jis mum buvo atsiuntęs straipsnį, bet

¹⁰ „Problemu“ nr. 2 buvo paskelbti net keturi straipsniai ateizmo tematika, du iš jų kritikavo vulgarią sovietinę ateizaciją.

¹¹ A. Gaidys, J. Lazauskas, V. Makarevičius, A. Steponavičius, min. str.

¹² Jis vyko 1973 m. lapkričio 27 d., trumpai aprašytas: Naują etapą pradėdant, *Problemos*, 1973, 12: 125–126.

¹³ Gal slovą filosofas Emilis Duda, domėjėsis technikos filosofija.

jau po tų įvykių Čekoslovakijos nesiryžom dėt, nes pagalvojom – jau čia tikrai bus bėdos. Nežinau, kur tas straipsnis dabar likęs. Jis apie [jų?] filosofiją. Tai tas Duda atsiųsdavo jam [Repšiui] knygų iš Čekijos, per paštą.

O šiaip tai jis [Repšys] su maskvėnais [bendravo]. Palaikė tokį labai glaudų, artimą ryšį su Batiščevu. Tas Batiščevas labai protingas žmogus ir labai drąsus buvo. Gal jo motina, sako, ten buvo tokia veikėja, gal tas jį gelbėjo. Maskvoj jo neleido spausdinti. Tai jis, būdavo, tai Kaukaze išsispausdina straipsnį, tai Lietuvoj. [juokiasi]

O kur Lietuvoj tą jo straipsnį „Problemos“ įdėjom, dar aš išverčiau, tai šaukė partkomas sykį mane, sako: tave kviečia į partkomą. Galvoju: rupūžė, čia paprastai tai jau ne dėl gerų dalykų kviečia. Galvoju, ką aš čia dabar padariau, lyg ir labai taip nieko [baustino], bet šiaip neramu. Tąsyk buvo [Povilas] Bernatavičius, geras vyras buvo. Jis toks jau įsitikinęs anais dalykais, bet ne dogmatikas ir ne kvailys. Tai susitinku koridoriuj aš jį, prie rektorato tąsyk. Žinot, kur partkomas buvo, kur dabar [VU] užsienio skyrius, tai toj vietoj¹⁴. Susitinkam koridoriuj, pasilabinam. Te aš pasirašęs [prie H. Batiščevo straipsnio], kad išverčiau. Man malonu buvo pasirašyt, kad aš išverčiau, nes baisiai geras straipsnis. Tai tas [Bernatavičius] sako: iš kur tą straipsnį esi paėmęs? Sakau: mašinraštis yra. [...] Nes jie įtarė kažką – gal čia mano straipsnis [juokiasi] ar aš ką nors pridėjau. Pasakiau, kad tikrai yra tas mašinraštis, sakiau: jeigu norit, galiu jums atnešt. Ne, sako, nereikia, be reikalo pasirašei. Bet nieko [nž]. Tai vat tokie linksmi dalykai būdavo, ne taip

jau viskas buvo baisu, kaip kartais dabar vaizduojama. Bet įtampa buvo.

Mat TSKP istorikai dažniausiai vadovėlį kartodavo, tai jų jau neįkalbindavo nieks, kad jie kokias erezijas skleistų. Nors kartais ir jie šį tą pasakydavo, bet labai retai. Nu politekonomija – tokie grynai ekonominiai dalykai, čia irgi... Mokslinis komunizmas – tuomet [šlovė?] tai labai jau prasta buvo – publicistinė kalba. [...] Tai juos taip jau ramybėj paliko. Nu ten patikimi kadrai buvo [nž].

O mus tai Meškauskas [saugojo], visa laimė, kad jis buvo vedėjas. Jis mums savotiškas skėtis buvo, skydas nuo puolimų, nuo savų ir nuo svetimų. Bet, žinoma, kartais ir jis negalėdavo [atlaikyt?]. Dėl Repšio [konflikto] tuo laiku jis ėjo pas Barkauską, ir Barkauskas sako: deja, nieko negaliu padaryt. Tai paskui kitais kanalais pradėjo veikt: prašyt papildomų recenzijų, [Repšio] straipsnių vertinimų. Tai, žinoma, parašė, kad jį gerai vertina, čia gal kiek diskutuoti, bet vis dėlto marksistiški jojo straipsniai. Apie Lenino palikimą jis rašyt pradėjo, kai tuos [nuleido?]. Ten gi, Viešpatie, aiškiai tos kritikos buvo, ne tik potekstėj – tiesiai kritika. Nusibodo kentėt tiem cenzoriam ir jie jį užsipuolė. Taip pat asmeniškumas čia daug padarė, aš galvoju, susikirtimas su Lazausku. Nes [Lazauskas] buvo toks labai ambicingas, labai greit įsižeisdavo, su juo, būdavo, turi bovytis tiesiog. Pradžioj jis tas „Problemas“ [palaikė], pritarė tom mintim.

Subrandinom – tai būdavo taip [posėdžiai?], paskui diskusijų klubas „Žinijos“ draugijoj¹⁵. Ten mes, tie organizatoriai, žinoma, šešėly stengdavomės būt, tiktai tokius klausimus duodavom referentam.

¹⁴ Šiuo metu ten Mokslo ir inovacijų departamentas.

¹⁵ Veikė 1965–1968 m.

Kai kurie labai jau pyko dėl tų klausimų, bet kai raštu pasiunčia, velnias žino, kas ten klausia.

[Vienąsyk] labai įsižeidė klausimą [išgirdus?]. Buvo oponentė atvažiavus čia, Burmistrova, rodos, – užmiršau pavardę¹⁶. Tai ji apie nacionalinius Tarybų Sąjungos dalykus aiškino. Nu ir pareferavo, kad štai Azerbaidžano Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas priėmė nutarimą, kad jeigu valdininkas nemoka azerbaidžaniečių kalbos, tai jis negali dirbt įstaigose, nes valstybinė kalba yra azerbaidžaniečių – konstitucijoje taip parašyta. O tada ji sako: CK Politbiuras (ar ten TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas – aišku, Politbiuro sprendimas) priėmė nutarimą ir panaikino šitą jų nutarimą, nes tai pažeidžia, įžeidžia rusakalbius gyventojus, jų teises riboja. O po to klausimas iš salės raštu atėjo: o jeigu azerbaidžanietis nueina į įstaigą ir negali susikalbėt sava kalba, tai jo teisių nežeidžia? Ji staiga perskaito: „Что за вопрос?!“¹⁷ Pradėjo skeryčiotis. [nusijuokia] Paskui kits klausimas: jeigu respublikos lygiateisės, tai kodėl Rusijos Federacija neturi nei savo kompartijos, nei himno? Reiškia, nuskriausta yra Rusijos Federacija: visos turi, o ji neturi. Kaži ką mur mur ir nieko neatsakė. [nusijuokia] Tai visko būdavo.

Ozolas rengdavo tokius pokalbius „Kultūros baruose“. Pokalbį prie apskritojo stalo, ten [„Kultūros baruose“] santrauką išspausdindavo paskui, bet tik santrauką. O paskutinis pokalbis buvo apie nacionalinę meno specifiką ar savitumą, nežinau, kaip [tiksliai]. Atėjo Meškauskas, Repšys, aš ten nueidavau, Ozolas dalyvaudavo, savaime

[aišku], kaip organizatorius – jis dirbo „Kultūros baruose“ tuo metu¹⁸. Tai tą numerį jau cenzūra sulaukė. Nu kad, rodos, tai mes nieko ypatingo nepasakėme, bet, matyt, pati tema jau jiems buvo netinkama. Ir po to jau tų stalų nebeliko. [nusijuokia] Paskui [Trakuos?] buvo toks seminaras, ten labai daug gerų minčių pasakė. Nu, atmosfera buvo kitokia. Nežinau, kaip jum paaiškint, kodėl mes taip drįsdavom. Dėl būsimų „Problemų“, dėl kultūrinio palikimo – ten buvo daugel klausimų paliesta, bet kadangi uždaras ratas, atseit, pašalinis nieks negirdi, tai ten išdrįsom kai ką pasakyt tokio jau tikrai drąsesnio ir gaivesnio.

Buvo tąsyk toks pasitarimas Kaune. Tie pasitarimai – mes sėdim, o tie viršininkai jau moko, ką čia [sakyti?] – [rimtas?] pasitarimas, taip sakant. Ir jau gale šiočia tokia diskusija būdavo. Mes visi daug bendrai šnekėdavom. Tai, prisimenu, Barzdaitis... Jis gerų norų buvo žmogus, tik biškį toks karšto būdo ir kartais ne visai gerai [darydavo?]. Tai jis pateikia pavyzdžius, sako: jeigu [kalbėtume apie] mūsų filosofinės literatūros leidybą, tai spaudos draudimo metais išėjo daugiau, negu dabar išeina. Ak tu rupūže, visa salė [vaizduoja apstulbimą], taip sakant, o prezidiumas tik susimuistė. [nusijuokia] Ir paskui, po tokių sakinių, jie į „Problemų“ leidybą jau kažkaip švelniau pažiūrėjo. Ir pradėjo chrestomatijas leist, klasikus. Nes tikrai nieko doro neišeina arba išeina niekalas grynas, taip sakant – tos tokios brošiūrpalaikės. Tai jis drąsiai pasakė, atsimenu. Arba jo straipsnis buvo apie bažnyčios padėtį viduramžiais. Ma[n] atrodė, kad cenzūra nepraleis, o vis dėlto

¹⁶ Tatjana Burmistrova, SSRS nacionalinės politikos tyrinėtoja.

¹⁷ Kas per klausimas? (rus.)

¹⁸ R. Ozolas buvo „Kultūros barų“ atsakingasis sekretorius 1965–1968 m.

praleido. Nugi aiškiai jis ten turi galvoj dabartį, o ne tuos viduramžius – visas tekstas rodo¹⁹. Bet apsimetė cenzorius, kad jis nesupranta. Ten buvo tų [tokių] straipsnių keletas. Paskui, kada redakciją pakeitė²⁰, žinoma, biskį jie pakeitė profilį, jau jie vengdavo to.

Bet ir tai dar buvo antras straipsnis „Komuniste“ pakeitus [redakciją?]. Tąsyk vėl Zimanas užtaisė. Bet paskui patį Zimaną numetė. [Tuo metu?] Minkevičius buvo stipresnis už Zimaną. Buvo taip. Mes atostogavom Palangoj, Meškauskas grįžta iš miesto, parneša „Komunisto“ žurnalą. Jis niekad jo nepirkdavo, niekad nenešdavo. [nusijuokia] Pameta ant stalo – skaitykit, sako mudviem su Repšiu. „Kas čia yr?“ – „Rasit viduj.“ Žiūrīm – recenzija apie ateistinę [knygą], buvo toks religijotyros įvadas. Pasirašęs Kriveliovas, tas Kriveliovas aiškiai lietuviškai nemoka²¹. Tai kaip jis tą knygą galėjo perskaityt, jeigu nemoka lietuviškai? O recenzuoja. Ir žiūrīm: užka-

¹⁹ Turimas omeny: Barzdaitis, J., 1973. Viduramžiai, bažnyčia, mokslas. *Problemos* 11: 70–81. Straipsnyje iš tiesų gausu menkai pridengtos sovietinės sistemos kritikos, pvz.: „Šitokia koncepcija sudaro teorinį pagrindą teisinti krikščionybės visišką nutolimą nuo demokratijos, nenorą tartis su liaudimi. Visą sprendžia slapta, ten, viršuje, nekvestionuojamas autoritetas – popiežius, karalius, caras ar kitas dignitorius su savo kurija, artimais pavaldiniais arba net ir be jų. Masės nežino, kaip jų reikalai sprendžiami, o jei žino, tai labai menkai. Galų gale masėms ir nebūtina žinoti, kas daroma viršuje: „Dievo keliai nežinomi“. Atsiranda žinių skirstymas į oficialias ir slaptas: vienos – masėms, kitos – jų mokytojams. Pastariesiems žinios taip pat nevienodai dalijamos. [...] Tačiau masės turinčios būti dėkingos, kad joms „vadovauja“, jas „moko“, jomis „rūpinasi“, kad joms leidžiama akylai pritari bažnyčios ir valstybės dignitorių „išminčiai“ ir fanatiškai vykdyti pastarųjų valią“ (p. 79).

²⁰ „Problemų“ redakcija pakeista po minėto 1973 m. lapkričio 27 d. posėdžio.

²¹ Kriveliovas, J., 1984. Daugiau reiklumo. *Komunistas* 7: 57–61. Josifas Kriveliovas buvo žinomas SSRS religijotyryninkas, dogmatiško ateizmo propaguotojas.

bytas ten ir [Albinas] Lozuraitis, užkabytas ir Minkevičius, ir Repšys, aišku²². Nu, galvojam, kas dabar bus. Einam maudytis ir lygiai [pasiekęs?] tuos laiptus susitinku: Minkevičius nuo jūros eina, aš prie jūros. „Skaitėt tą ir tą straipsnį?“ – „Skaičiau.“ – „Nu kaip?“ Sakau: nerimtas. – „Kur ten nerimtas – nesąmonės, sakykit.“ [juokiasi] Aš pajutau, kad jau čia bus gerai, linksma bus.

Nu ir ką, Minkevičius grįžta namo iš Palangos (jis Palangoj butą turėjo, kaip akademikas, nuosavą butą – ten toks namas akademikų). Tai klausom, kad jau [Lionginas] Šepetys, pasikvietęs Zimaną, pasiūlė jam sustipryt Filosofijos [sociologijos ir teisės] institutą, pereit te dirbt²³. [nusijuokia] O ką reiškia iš „Komunisto“ redaktoriaus pereit į Filosofijos institutą – gi baisus pažeminimas. Jis buvo sekretorius²⁴. Ką jis ten sakė, aš nežinau, bet jis [Zimanas] tuoj į Maskvą dūmė pasiguost, pasiskųst, kad štai jį diskriminuoja. O te sėdi CK jau visai kiti žmonės, ne jo laikų. Tie paklausė, sako, to viso jojo [pasakojimo], kad jis čia [Lietuvoje] demaskuoja visokius revizionistus, o jam keršija ir taip toliau. Tai sako: „Эти дела надо решать на месте.“²⁵ [juokiasi] Ką reiškia „на месте“? „Ha месте“ reiškia – pralaimėsi. Tai jis grįždamas insultą gavo, paskui ir mirė greit.

²² Vladas Žukas dienoraštyje 1984 m. rugpjūčio 25 d. užrašė E. Meškausko pasakojimą: G. Zimanas „Komuniste“ sukritikavo filosofijos žurnalo *Problemos* numerį – Jokūbo Minkevičiaus ir Albino Lozuraičio straipsnius apie religiją. Specialiai straipsnius išvertė, Maskvoje surado autorių, kuris sutiko parašyti triukšmingą recenziją. Tai ne įprasto tipo recenzija, kurioje nurodomi geri dalykai ir trūkumai, o ištiesai neigiamas straipsnis.“ Mėnimi filosofų straipsniai paskelbti 1983 m. „Problemų“ nr. 29.

²³ G. Zimanas iš „Komunisto“ redaktoriaus pareigų priverstas pasitraukti 1984 m. (paskutinis jo redaguotas – nr. 10), mirė 1985 m. liepos 15 d.

²⁴ G. Zimanas LKP CK sekretoriumi nebuvo, 1958–1962 m. buvo LKP CK biuro nariu.

²⁵ Šituos reikalus reikia spręsti vietoje (rus.).

Tai va toks [susidūrimas] buvo ir pasibaigė, taip sakant, jau ne visai anų pergale.

O [kai buvo] pirmas [susidūrimas], tai anie labai nugalėjo: pakeitė pusę redakcijos, išmetė mus – ir Repšį, ir mane, ir Genzelį, ir kitus – tuos niekadėjus. Žinoma, mum papeikimo jokio neparašė, bet nei padėjo, nei pasiūlė bendradarbiaut oficialiai, per posėdį. [Bent man?] asmeniško puolimo nebuvo, tik šiaip, bendros frazės. Matysit, yra [VUB] Rankraščių skyrių tas ministerijos nutarimas prie „Problemų“ [fondo]. Tai ką, tai ir likom. Bet paskui jau nelabai ir spausdino ten mūsų, nelabai leido spausdinti²⁶. Nu, statusą stengėsi išlaikyt, bendrą lygį, bet darė akademiškesnį tokį, neutralesnį. [...] Aktualijų jau jis vengė.

O šiaip tai paskui persimetėm į [filosofijos] klasikos leidybą. Čia jau [„Minties“] leidykla, kadangi nuėjo į leidyklą dirbt Rybelis, filosofijos skyriui vadovaut, tai jis ryžosi leist klasiką. Mūsiškiai, kiek jau kas pajėgė, vertė, įvadus rašė, sudarinėjo tas knygas. Ir Ozolas. Aš ten mažai [trispenkias?] sudariau. Bet publikai turbūt naudingi buvo tie leidiniai. [...] Tai ką dabar darysim, kai tas aktualijų skyrius užsidarė, tai reikia kitais būdais ką nors daryt. Tai taip ir krutėjom.

Per mūs[ų] paskaitas Meškauskas neidavo niekad tikryt, niekada. Būdavo, jeigu jau svarsto, tai katedro[je] pranešimą padarai ir svarsto, pasako [pastabas]. Niekad jis neužsipuldavo, nors kartais pirštuku pagrašydavo, jeigu jau per toli nueidavom, aišku. Mes kartais nejučiom per toli nueidavom. Kaip katės kačiukai kartais ima drėkst į ausį

²⁶ Po 1973 m. „Problemose“ iki tol itin produktyvus B. Genzelio straipsnių nespausdinta iki 1984 m. (tuomet jis grąžintas į „Problemų“ redakcinę kolegiją), nebepaskelbta nė vieno R. Ozolo straipsnio, 1976 m. pasirodė viena pomirtinė J. Repšio publikacija.

bežaisdami, tai ta kepšt tada. [nusijuokia] Tai jis kartais taip biškį kepšteldavo, bet jau švelniai taip, tėviškai.

Sykį ir aš gavau pylos, bet nesmarkiai. Toks [Adolfas] Gasiūnas rašė disertaciją. Geras žmogus tas Gasiūnas, gero būdo ir labai [kultūringas?], bet kažki kaip jam šovė į galvą rašyti tokia tema – socialistinė demokratija. Jeigu pagal Marksą, tai viens dalyks, bet jeigu pagal tarybinę [ideologiją] – tai visai kits dalyks. Zimanas vadovavo, Meškauskas nesutiko vadovaut. Nu ir dabar svarsto tą disertaciją. Ir man kažkaip šovė į durną galvą tokį klausimą [užduoti], biškį klasingą, žinoma: ar nevertėtų paliesti ir aktualius dalykus – tos marksistiškai suprantamos demokratijos iškraipymus, sakysim, kinų? Tuo metu [SSRS] su kinais stumdėsi. Taigi čia, galvojau, kinai, čia ne tarybiniai. Žinoma, Meškauskas suprato, kas čia slypi potekstėj, tai jis tiesiai ir sako: žmogui reikia apsigyt disertaciją, o jį į kalėjimą [sodina]. [juokiasi] O tu rupūže, man taip per nugarą perėjo. Prieš visą publiką, prieš katedrą, suprantai. [kvatoja] Tai galvojau, kad po to kas nors bus – nieko nebuvo. Jis man nieko [neprikaišiojo?]. Taip sakant, tik pagrūmojo, kad nereikia per toli nueit, reiškia, į kalėjimą atsisėst.

Jis per kažkurį posėdį pasakė: visada klausydavau ne ką jūs sakot, ne tekstą, o potekstę. Tekstas neįdomus, potekstė įdomesnė. Jis mus visus buvo perpratęs, bet kai kuriuos toleravo, kai kuriuos itin mėgo. Sakysim, Repšį jis labai gerbė, brangino jį tiesiog. Kai žuvo, tai jis baisiai išgyveno.

Jis [Repšys] buvo mano geras draugas, net ypatingas. Kapo duobės nėra. [atsidūsta] Tai vat.

Jis [E. Meškauskas] toleravo net ir tuos, kurie kartais ne visai gerai [pabaigdavo?]. Jis jusdavo mūsų norus atseit gerus.

Būdavo, kad studentai skųsdavo. Ir mane vienas paskundė nubėgęs. Jie nežino-davo, kad... Toks ekonomistas vienas buvo, [nž], viens vaikiukas, toks šviesiaplaukis. Jis vis klausia šio, klausia to [...]. Nueinu į partkomą – ir tas [studentas] sėdi. Partkome dirbo viens pažįstamas, dar gyvas, drauge studijavę, tiesa, jis buvo aukštesnio kurso. Tas [draugas] buvo Mokslo skyriaus vedėjas. O aš pas jį nuėjau bilietų į teatrą, nes jie gaudavo laisvai, o šiaip baisiai keblu būdavo gaut tuos bilietus, jeigu, sakysim, gastrolieriai atvažiuodavo, kokie anglai, graikai ar kas nors. O jie – laisvai [gaudavo]. Tai aš tų bilietų noriu pasiimt. Būdavo [pažįstamas sakydavo]: jeigu reikia – užėik.

Jis [studentas] sėdi, staiga nukaitęs baisiausiai ir išėjo atsiveikinęs. Tas [draugas] paskui juokėsi: tai matai, kai kada liežuvį prilaikyk. [juokiasi] Matai, paskui gal būt bėdos. Reiškia, jis [studentas] ten skundė. Bet kadangi draugas, tai jis nieko [nedarė], taip ir pasibaigė viskas.

V. K. *Ar daug buvo baimės toje visuomenėje? Susikaustymo bendravime? Pavyzdžiui, Rimantas Jasas kalbėjo apie atomizaciją.*

I. L. Nu jausdavom, kur yra ribos, ko negalima liest arba beveik negalima. Sakysim, išvežimus pokario – tai buvo visiškai uždrausta. Miškinių kovas, dabar sakoma „partizanų“. Tuo metu nieks nevadino jų partizanais, tik jie patys save taip vadino oficialiuose raštuose, o taip [vadinti] miškiniai arba giriniai. Tai šitas kovas [minėti] jau būdavo mirtinai ne, arba jeigu liesi, tai turi būtinai plūsti. Tada geriausia – tylą. Buvo kolektyvizacija, bet te jau, žinoma, švelniau, jau te galima šiek tiek [laisviau].

O šiaip tai mes įklimpę buvom jau nuo pirmo kurso. Ir [Norbertas] Vėlius mūs kurso, ir kiti. Mūs kambary buvo toks [Pranai-

tis Algirdas?]. Tas rupūzioks ėmė ir nunešė skundą savo [raštu?] į Saugumą. Mūsiškis kambario draugas viens jį pasekė, mat jis [Pranaitis] nematė, kad tas paskui eina. Tas [draugas] mokėjo tą abėcėlę [rusišką raidyną] ir jis naktį nusirašė tą skundą, o jis [Pranaitis] manė, kad mes nieks nemokam. Tai jis vakare tik šnarpia vis prie stalo, galvojom – meilės laišką ar ką jis te [rašo], liūdnas toks. Kas ten supras. O jis, pasirodo, skundą apie mumis. Ir rytą atsikėlęs traukia iš Tauro [studentų bendrabučių] į Saugumą, žemyn. Tai tas [draugas] pasekė, toks Antanas Jarmala, miręs irgi [nž], mokytojas. Jis pasekė – tas [Pranaitis] į Saugumą įlindo.

Kad tikrai tas skundas [nuėjo?], tai paskui paaiškėjo, kai stojau į partiją. Nes reikėjo stot. Delsiau, jau 29 metų, tai paskui sako: kaip tu, rupūže, dabar komjaunuolis, kai dvidešimt devynerių²⁷. [juokiasi] O aš vis delsiu, kad nereiktų apsiformint. Tai paskui Meškauskas sako: nu gal apsiformink, čia nieko baisaus nebus – mokėsi mokesčių ir viskas, kas čia baisaus. [nž] [Tuomet partkomas] kitur buvo, kur Greimo [studijų centras]. Nu nieko, pasėdi, pasnaudi per susirinkimus ir mokesčių moki, kartais rinkdavo. Paskui liepdavo surinkt – turėdavo viens biuro narys. Išrenka į biurą rinkt mokesčių. [...] O tai nelengva – kits nenor mokėt, kits mažesnę sumą, reikia išsiaiškint, kaip ten iš tikro. Ką padarysi – surinkau.

Tai vat, apsiforminau. Kai stojau, tai tam susirinkime partkome viskas kaip reikiant praėjo, lengvai. Bet rajkome biuras [tvirtindavo], rajkomas buvo buvusioj Gorkio gatvėj²⁸. Ir ten paskutiniam posėdy

²⁷ Komjaunimui priklausydavo 14–28 m. jaunuoliai.

²⁸ Kompartijos Lenino rajono komitetas buvo Gorkio (dab. Pilies) ir Pionierių (dab. Barboros Radvilaitės) g. kampe, Pionierių g. 1.

tvirtina jau rajkomo biuras. Tai tas [rajkomo] sekretorius niekuo ten nesidomėjo, kažki ką rašinėjo. O vienas toks žmogiukas šalia sėdi. Jis [rajkomo sekretorius] klausia, kokią temą galvoji tyrinėt. Sakau: klasikinį [filosofijos] palikimą ir jo reikšmę auklėjime. Galėjai, sako, ir geresnę, aktualesnę, bet nieko, galima. O tas [sėdėjęs šalia sekretoriaus]: kaip dabar pats žiūri į kolektyvizaciją? Man tik dingt: taigi tam skunde buvo – Saugumo [žmogus?]? Sakau: aš dabar pagalvojau ir supratau viską. – „Nu ir gerai“, – sako [tas žmogus]. [nusijuokia] Daugiau jis nieko nesakė. Jis matyt pajuto, kad aš irgi prisimenu tuos dalykus [...]. Tai patvirtino, per daug nesiceremonijo²⁹. Nes tas partiškumas buvo grynai formalus dalyks paskutiniu metu. Jis nieko, nieko [pabrėžia] praktiškai nereiškė. Turbūt nuo kokių šešiasdešimtų metų tas partiškumas – grynas formalumas. O po karo, aišku, buvo kas kita [nž].

V. K. *Bet atsisakyti stoti į partiją Jūsų laikais, 7-ajame dešimtmetyje, vis tiek buvo rizikinga?*

I. L. Atsisakyti tai jau ne [...], nes šitoj Visuomenės mokslų katedroj sudėtį turėjo tvirtyt miesto partijos komitetas. Nu kaip jie tvirtindavo: perverčia tuos popierius ir žiūri: partinis, partinis – ir gerai. Negi tenai jie skaitys tuos visus [popierius]. Vat Kristina Rickevičiūtė katedroj buvo vienintelė nepartinė. Bet kadangi profsąjungos aktyvistė, labai visokių pramogų [organizuodavo] – į teatrus važinėdavo ir į iškylas visokias, tai visi labai patenkinti. Ji žaismingai bendraudavo su tais, gorilom vadinamais, su tokiais visais ji mokėdavo žaist.

²⁹ I. Lėdas į partiją priimtas 1965 m. (kandidatas – nuo 1964 m. kovo).

[...]

Žinoma, kai kurie prorektorai buvo kietoki, tai jų privengdavom. [Jonas] Grigonis buvo padorus žmogus, rektorius irgi – be reikalo nepradėdavo jokių istorijų [Jonas] Kubilius. Jau kai buvo neišvengiama, tada, žinoma, pasiduodavo, bet pats jis nepradėdavo. [atsidūsta] Nu, buvo žmonių, žinoma, kurių reikdavo saugotis. Mes juos žinojom. Su jais tiktai žaisdavom, bet, žinoma, [privengdavom?]. Nes ir Kristinai, ir kitiem [šlykštoka?] su jais bendraut. Ką darysi, tokie laikai buvo.

Laikraščiai, žurnalai. Tų visų valdiškų plepalų gi nieks neskaitydavo. Įdomesnių straipsnių pasitaikydavo nemažai, net daugiau negu dabar, teisybę sakant. Spauda buvo geresnė. Nes dabar tai visas tas niekalas, visas tas bulvarinis šlamštas, o tąsyk būdavo ir rimtų straipsnių, ir labai įdomių. Ir „Pergalė“ buvo tikrai neblogas žurnalas, „Kultūrbariai“ neblogas, ypač kai te dirbo Ozolas. Dabar jis pasidarė toks snobiškas, miesčioniškas, pretenduojantis į pasaulinį mokslo lygį – toks postmodernistinis, tariamai moksliški žaidimai. „Nemunas“ buvo labai populiarus, neblogas žurnalas. Tai buvo ką paskaityt, negali sakyti, kad buvo kokia nors dvasinė dykuma ar ką. Ir žmonės žinodavo, su kuo galima šnekėt, su kuo negalima.

V. K. *Kaip atskirdavote?*

I. L. Nu tai [atskirdavom?], iš smulkmenų sprendavom – jauti, taip sakant. Žinoma, kartais ir apsirikdavom, būdavo, bet retai. Nu pas Kristiną susirinkę gana laisvai jausdavomės, su Repšiu pasišnekėdavom iš dūšių, labai geras žmogus buvo.

V. K. *O apie eurokomunistines teorijas žinojote? Pogrindy buvo toks Iešmantas, neteko girdėt apie tokį?*

I. L. Ne, tuo metu mums Iešmanto [neteko girdėti]. [*keičiama kasetė*] Knygas skaitėm ir [Ernst]o Fišerio, ir [...] [Anri] Lefevro iš estetikos, ir kitų. Mum žinomos buvo tos jūjų [eurokomunistų] mintys. Nu ir [Žano Polio] Sartro pusiau komunizmas, su egzistencialistiniais [elementais]. Tai rusai buvo net išvertę Sartro³⁰ [...]. Sartrą, sakysim, [jo] knygas atsiuntė, dar kai [Vosylius] Sezemanas gyvas buvo. Aš dar progą turėjau pabendraut su juo [Sezemanu]. Nuo 1961 m. katedroj pradėjau dirbt, tai dar jis gyvas buvo. Tai jam atsiuntė iš užsienio Sartro knyga „Būtis ir niekas“. Reiškia, rusai praleido, jis gavo tą knygą. Matyt, ji artima buvo. [...]

Rickevičiūtė jį [Sezemaną] labai gerbė, jis jos vadovas buvo. Bet autoreferate neįrašė, ka[d] jis vadovas, nes reikėjo į Maskvą siųsti. Jis gi grįžęs iš lagerio. Tai tiktai disertacijoje, mašinaršty, parašyta, kas vadovas, o autoreferate nėra šito, atkreipkit dėmesį. Atseit, be vadovo. Galima buvo be vadovo rašyt, neuždrausta. Jis sirginėdavo jau tankiai, nors galva gera jo buvo, labai gera, dar ir seno. Tai ji ir už jį dirbdavo. Algą jis tai pasiima, o [paskaitų] neskaito – Rickevičiūtė skaito. Tai taip buvo.

Zimanas irgi. Tas mat ne dėl ligos, kiek dėl tokio gudravimo. Būdavo, žurnalistams dėstydamo kai ką. Nu tai ką tas [Zimanas] dėstydamo? Būdavo, dėstydamo savo išpūdžius, po pasaulį kai keliavęs. Čia filosofija. [*nusijuokia*] Kiek žinau, [nž] patikdavo. Jis paskui pats egzaminuoja. Bet kartais turėdavo ir kitus studentus. Būdavo taip: didžiama jo krūvio būdavo konsultacijos. Tąsyk įeidavo į krūvį, dabar neįeina, ir egzaminai įeidavo į krūvius – dabar neįeina. Dabar

kaip prieš karą. Tai Meškauskas dėstė penkiolikai studentų, o tas – septyniasdešimt ar šimtui. Dabar vis tiek tą pačią algą gausi. Svarbu paskaitų krūvis, o egzaminai – jau tavo reikalas. O tarybiniais laikais ne taip buvo. Tai didžiama jo krūvio būdavo iš egzaminų, įskaitų arba konsultacijų. Tai kai tik ateina egzaminai, jis į komandiruotę išvažiuoja ir paprašo draugės Škliarskaitės (jo tautietė buvo, Feigė Škliarskaitė), kad ta už jį paegzaminuotų. Ji sutinka, bet ji tada pasiima biuletenį ir atsigula į ligoninę tom dienom. O ji kadangi kare dalyvavus, gulėjęs ant sniego – gali sirgt žmogus. [*nusijuokia*] Nu ką, ateina egzamino diena – negalima neegzaminuot, nes bus škandalas, studentam sugriūva viskas. Tai ką, va tu, tu ir tu – [išdalina?], aišku, mum, mažiesiem. Tai einam mes egzaminuot – ir eini, ką padarysi.

Ir, matyt, sužinojo Grigonis šituos triukus. O jis [Zimanas], būdavo, algos pats neina pasiimt – atsiunčia sekretorę iš „Tiesos“. Nu ir sykį ta sekretorė ateina, kasininkė sako: rektorius įsakė algos draugui Zimanui nemokėt. [*juokiasi*] O Grigonis buvo iš CK atėjęs tik ką³¹. Grigonis prieš tai buvo užėjęs į katedrą. Tik atėjęs klausia laboranto: kaip jūsų dėstytojai vykdo savo krūvius? Nu, sako, vykdo. – Gerai, sako, kaip Zimanas vykdo? Jis, matyt, turėjo jau [žinių]. [Laborantas] sako: visko būna, kai neserga, tai [vykdo]. – O egzaminą, sako [Grigonis], kas priėmė šįmet? [Laborantas] sako: nežinau. – Gerai, atneškite šito fakulteto žiniaraščius. Neatsimenu, kam[e] jis ten buvo, Teisės ar Ekonomikos [fakultete]. Tas atneša – nugi visur ne jo parašai, reiškia –

³⁰ Turbūt turimas omeny J. P. Sartro veikalas „Egzistencializmas – tai humanizmas“, išleistas Maskvoje 1953 m.

³¹ J. Grigonis 1960–1963 m. buvo LKP CK kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėjas, nuo 1963 m. Filosofijos katedros dėstytojas ir VU prorektorius mokslo reikalams. G. Zimanas VU dėstė iki 1968 m.

ne jis egzaminavo. [*nusijuokia*] Reiškia, jis nedirbo faktiškai. Ir tada kasininkei įsako nemokėt jam algos, ta nemoka. Nu tai, žinoma, tada zir zir zir rektoriui tuojaus iš CK – jau tikram rektoriui – Kubiliui. Nu, tą algą paskui jau išmoka, bet rudenį draugo Zimano pareiškimo jau nebėr. Nes pusininkas turėdavo kiekvieną rudenį atnešt pareiškimą. Jis [Zimanas] pusę etato turėjo, [gaudavo] 160 rublių – tai pinigas buvo tais laikais. Mes, asistentai, tiek negaudavom už visą etatą, o jis už pusę docento. Nieko nedirba, o alga eina.

Tai paskui [Zimanas] į Pedagoginį [institutą]. Tuo [metu] buvo vedėjas toks [Rimantas] Skaisgiris. Tai tas paskui mūsų vedėjui taip storai pasakoja atėjęs į [katedrą?] [*pamėgdžioja*]: tai nei nepamačiau, kaip įsigijau naują kadrą – Zimaną. Reiškia, net su juo nepašnekėjo – tiesiai per rektoratą nutupdė. Ten [Vytautas] Uogintas rektorius. Ir paskui tų kadrų Pedagoginiam buvo pas jį ir Zimanas, ir Burokevičius, ir [Leokadija] Petkevičienė, kuri sutvarkė, patupdė į kalėjimą [Sigitą] Rudzevičių, tą docentą. Jis gabus, marksizmą buvo neblogai išstudijavęs. Toks drąsus, jis per posėdžius, sakė, užkabydavo tą Petkevičienę. Petkevičienė generalienė gi – Saugumo viršininko žmona³². [...]

Ji net tokią slaptą knygą buvo išleidus: „Antikomunizmas užsienio emigrantų literatūroje“, gal 100 egzempliorių [tiražu]. Ten jos straipsnis yra³³. [...] O tąsyk aš bandžiau gaut – niekaip nėjo gaut, a nors tu pasiusk. Aš kaip toks biskį bibliofilas, galvojau –

³² Juozas Petkevičius – LSSR KGB pirmininkas 1967–1987 m.

³³ Petkevičienė, L., 1973. Antitarybinė nacionalistų grupuočių veikla. In: *Antikomunizmo apraiškos lietuvių buržuazinėje emigracijoje*. Vilnius, 38–49. Knyga skirta tarnybiniam naudojimui ir numeruota, tiražas – 135 egz.

gausiu. Negavau. Reiškia, visiškai uždara. Te kritika – tai, matyt, biskį pacituota šis tas tokio iš tų emigrantų. Tai tas Girnius Repšio irgi prašė tos knygos, bet kaip jis ją gaus, kad jos mes negaudavom.

Nu tai specfondai, aišku. [...] Būdavo [knygos su grifu] „Для научных библиотек“³⁴, tai šitas buvo galima gaut ir knygynuose dažnai. Bet būdavo kur numeruoti egzemplioriai. Va tas tai būdavo [galima gauti] tik specfonde. Numeruotais [egzemplioriais] tai leisdavo [labai nedaug?]. Užmiršau dabar pavardę, [*nž*], tokia Vakarų filosofijos apžvalga. Tai, atsimenu, Jonas Repšys išsiprašė iš specfondininkės (čia buvo rizika, žinoma), nusinešė į „Erą“ ir atsimušė ten vieną skyrių, apie egzistencializmą. Dabar perspausdino, buvo ta knyga [pirkti]. Ai, tiesa, [Juzefo Marijos] Bohenskio. Jis mirė dabar, neotomistas. Ji nelabai įdomi.

Tik vat neskaičiau, iki šiol dar nepri-sirengiu. Man Repšys sakė dar tarybiniais laikais, kad Milovano Džilaso knyga buvo išėjus. Toks jugoslavas, Džilas ar Džilasas – nežinau, kaip lietuviškai reiktų sakyti. Tai jo „Valdančioji klasė“, rodos, taip vadinosi, buvo išleista jugoslaviškai, paskui, žinoma, angliškai ir kitom kalbom. Tai mūsiškiai emigrantai išvertė, lietuviškai išleista Amerikoj³⁵. [...] Tai buvo, kaip sakant, jau labai.

Tarybiniam tai labiausiai kliūdavo ne tiek tie [pogrindininkų?] raštai. Nes jie [pogrindininkai] mat tą patį ir tą patį sakydavo: vežimai, okupacija. O šitie iš vidaus [*pabrėžia*] ėmė griaut. Kitaip sakant, marksizmą, bet sumodernintą marksizmą ėmė pateikt. Arba marksistinė kritika to, kas yra, kaip Batiščevo straipsny. Tai šitas jiem [ideologams] buvo jau visiškai nepriimtina,

³⁴ Mokslinėms bibliotekoms (rus.).

³⁵ Džilas, M., 1962. *Naujoji klasė: Komunistinės sistemos analizė*. Chicago: Raštija, 201 p.

absoliučiai. Tai net pavojingesnis dalyks buvo už Romos katalikų [veikimą]. [...] Tai šito jie baisiai bijodavo ir baisiai puldavo šituos dalykus.

Taip tai nebuvo toks košmaras. Dabar viskas yra perdedama. Panašiai kaip tarybiniais čėsais būdavo apie buržuazinę Lietuvą. Matydavos, kad ten buvo kokias velniava ar pragaras. Dabar lygiai tas pats modelis taikomas tai tarybinei [praeičiai]. Žinoma, po karo tai buvo stiprios kovos, rimtos kovos, prisimenu neblogai. Bet irgi be jokių skambių frazių, be jokių tokių tuščių barškėjimų – mūšiai ir viskas. O po to kas kaip galvojo, tai savo dūšioj laikė. O kad ten partizanų spauda [ėjo], to pagrindžio [spaudos] bent aš jos nesu matęs niekada.

V. K. *Žmonės nekalbėdavo apie partizanus?*

I. L. Žmonės pakalbėdavo, ypač pasigėrę, tų [partizaniškų] dainų padainuodavo. Bet irgi visokių dviprasmių, kur neitų visai tiesiai prikibt, va tokių. Buvo tikras karas, partizaninis karas. Naktį, būdavo, vieni viešpatauja, dieną kiti. Kartais ir mūšiai būdavo, dažnai ir krisdavo, būdavo ir to, mačiau savo akim. [*patyli*] Ne žodžiais ten buvo [kova], žodžiai ten buvo dešimtoj eilėj. [Tarybinis] laikraščius ar ką žmonės mažai skaitydavo, jie buvo nu labai jau tokie griausmingi ir grasūs. Užtat ir studentai neprenumeruodavo.

Dar pasakojo Meškauskas. Kauno politechnikumo rektorius buvo [Kazimieras] Baršauskas. Ot buvo geras žmogus, ir labai protingas, ir patriotas labai didelis, ir humaniškas. Jį globo[jo] Sniečkus, toks susidaro įspūdis. Tiesiog norėjo, kad neužplūstų rusai inžinieriai. O inžinieriai valdo pramonę, visą ūkį. Užtat Lietuvoj kolonizacija buvo labai nedidelė, nu, didesnė negu, sakysim, Armėnijoje, bet vis dėlto nedidelė. Nepaly-

ginsi su Latvija. Tai čia ir Baršauskas labai prisidėjo. Net ir Gedvilas prisidėjo, bet čia kita šneka.

Tai [Baršausko studentai nenorėjo] prenumeruot tos spaudos. Aš ten [KPI] metus mokiausi, bet tik metus, tai aš to dalyko negirdėjau, matyt, tas buvo vėliau, gal anksčiau³⁶. Tie proforgai ar komsorgai skundžias rektoriui, kad nieko negal padaryt, nes neprenumeruoja tie [studentai] laikraščių. Dabar Baršauskas sušaukia aktyvistus, seniūnus, taip toliau. Jis taip savotiškai šnekėdavo [*pamėgdžioja greitai kalbėdamas*]: tai ką jūs (jis taip trumpydavo), tai ką jums, popieriaus nereik, popieriaus nereik? [*kva-toja*] Visi krito ant suolų ir visi prenumeruot pradėjo. Nu aišku, popieriaus tai reik. Apie jokiais idėjas jis nė žodžio. [...] Taip sakant, jie suprato jį, jis – juos. O jeigu pradėsi apie idėjas triūbyt, tai... [...]

Dar vieną anekdotišką įvykį prisiminiu jau iš mūsų laikų. Jau baigiau universitetą, jau buvau įstojęs į partiją, taip sakant, pavėluotai. Tai Istorijos-filologijos [fakultete] būdavo bendras [partinės organizacijos] susirinkimas. Nu kurie jau te aktyvesni, sėda į priekį, o kurie jau tokie pasyvesni, sėdavam gale. Tai te viens skaito kokią knygą, kits laikraštį atsinešęs, kits te vėl ką nors, anekdotus pasakoja viens kitam. O keli jau ten kalba, tie kalbėtojai. Kalbėdavo dažniausiai tai Kostelnickis. Jis, būdavo, visais klausimais kalba. Afrikoj kas nors ten darosi, tai jis viską išaiškina ir pabara vieną Afrikos vyriausybę, kitą pagiria [...]. [*juokiasi*] Nu komedijos grynos. Ir, žinoma, labai mėgdavo dažnai šnekėti [Petras] Užkálnis, literatas. Irgi žmogus savaip net labai ribotas. Ir ateina į susirinkimą pavėlavęs

³⁶ I. Ledo autobiografijose ir asmens byloje informacijos apie studijas KPI nėra.

[Juozas] Nekrošius, poetas [...]. O tuo metu jis buvo etatinis universiteto komjaunimo sekretorius, nes jau ne studen[tas], o gal dar studentas, bet turbūt jau ne – baigęs³⁷. Jis to pačio kurso, kaip Paleckis, man [rodos?]³⁸. Aš jiems da truputį dėščiau – seminarus turėjau. Pasirašiau už dyką – negi aš te kišiuos: tokie dideli žmonės, o aš čia mokyt pradedantis – ką jau pasakė, to užteko.

Tai jis ateina pavėlavęs, atsisėda į priekį, klauso, ką čia šneka viens [pranešėjas], kits. Jis kilst ranką, pirmininkaujantis: prašom. Sako jisai: ne viskas gerai. O jis jau buvo poetas, knygutę vieną kitą išleidęs³⁹. Prezidiumas suklūsta, kas čia dabar negerai. Nu va, sako, kalba tai tie patys ir tie patys. Kas tie patys, jau čia aišku visiem: Kostelnickis, Užkalnis ir panašūs. O protingi, sako, sėdi gale ir juokiasi. [juokiasi] Tas „o“, žinoma, viską pasakė. Publika krito ant suolų. Jis paskui biskį išsigando, išraudo, bandė švelninti, bet ką tu sušvelninsi, žmogau, jau kai pasakė. Šituodu abudu pasimuistė, bet nieko. Bet kitam susirinkime nieko nepasikeitė – vėl jie šnekėjo kaip šnekėjo. O jis ten prašovė. Bet kai sekretorius, negi jie su juo pradės ginčytis. Jie musėt nusidavė neišgirdę ar kaip. „O protingi sėdi gale ir juokiasi.“ [juokiasi] Reiškia, potekstėj: gi jūs tai neprotingi esat. Bet jie nereagavo.

[...]

Tautai reikėjo išlikt. Tas savaiame aišku, ka[d] reikėjo išlikt, ir tą dauguma žmonių suprato. Nors labai daug ėjo į miškus, bet ne visi žiūrėjo kaip į perspektyvų dalyką. Čia

³⁷ J. Nekrošius VU žurnalistiką studijavo 1959–1964 m.

³⁸ J. V. Paleckis studijavo žurnalistiką tuo pačiu metu, kaip ir J. Nekrošius.

³⁹ Pirmoji J. Nekrošiaus knyga „Rupūs miltai“ išėjo 1967 m.

buvo tiesiog noras atgaut politinę savigarbą, nes 1940 metais faktiškai buvo išdavystė. Gal asmeniškai [Antanas] Smetona neišdavė – vyriausybė išdavė. Šiaip ar taip, jeigu būt buvęs pasipriešinimas, aš nežinau, kaip būtų baigęsi. Kiti sako – būt blogiau buvę. Man atrodo, kad būt geriau buvę, nes negalėję būtų taip padaryt, kaip su [Lietuva] padarė. Gal tada būtų bent jau Mongolijos statusą išlaikę, jeigu būtų frontas atidarytas, sakysim, mūšiai bent mėnesį. Mėnesį gal būt atsilaikę, sunku pasakyt. Nors daug [SSRS] divizijų buvo sutelkta prie sienos, tikrai daug. Bet mūs kariuomenė buvo labai nebloga. Būt atsilaikę tą mėnesį, gal mažiau, bet vis tiek būt frontas buvęs ir būt mūšiai buvę. O rusai, nu ką, – jie ir pavargę, ir nuskurdę, ir be didelio įkvėpimo. [nė] Tai tauta juto, kad [yra] išduota, ir užtat tas pasipriešinimas buvo, nu, bandymas atgaut savigarbą.

Kita vertus, buvo suklaidyti žmonės, nes tuo metu buvo nuolat skleidžiami gandai: pavasarį – rudenį, pirmą – penkioliktą prasi-dės karas, ateis amerikonai. Kas tuos gaudus skleidė, sunku pasakyt, bet gandai sklido. Nu tai, reiškia, reikia laikytis, nepasiduoti dvasiškai ir ginklu. O paskui tolyn [labyne?] aiškėjo, kad tiems amerikonom mes beveik visiškai nerūpim. Jie faktiškai išdavė mus, [Rytų Europą?]. Mes visi įsitikinom, kad tie Vakarai mum nepadėjo ir nepadės. Šiek tiek žodžiais jie remdavo, ambasados liko, bet tai, žinoma, grynai simboliniai dalykai, kurie neturi jokios didesnės reikšmės.

Tai tada ir prasidėjo, brendo kita pažiūra, kad reikia kiek įmanoma išsaugot jėgas, išsaugot žmones ir neleist, užkirst kelią, kiek įmanoma, rusinimui ir kolonizacijai, prilaikyt šituos dalykus. Rusinimui, ypač kaimo kolonizacijai, žinoma, labai užkirto kelią Opšrūtų mūšiai. Kai rusai bandė

įsitvirtyt Opšrūtuose ir juos nušlavė, taip sakant⁴⁰. Tai paskui jie jau bijodavo viso kaimo, bijodavo smarkiai, tik miesteliuos [kurdavosi], kaime jų net nebuvo, iš Rusijos nevažiuodavo į kaimą. Nes, matyt, viso[j] Rusijo[j] nuskambėjo. O Latvijoje atvirkščiai – pilni kaimai [rusų].

O paskui mūsų žmonės pajuto, kad reikia vis dėlto ir į mokslus eit, ir mokytojais būt, ir inžinieriais, ir gelbėt, ką įmanoma išgelbėt, pagaliau – gyvent, gyvyt, kaip sakoma. Tai užtat tas [supratimas] brendo, iš lėto, žinoma, kad reikia kovot, bet kitais būdais, labiau dvasiniais, organizaciniais būdais. Ir į partiją stot. Bet aš dar labai sunkiai stojau, man ji labai bjauri tuomet dar atrodė. [...] Tai paskui ir Romas Ozolas įstojo [1973 m.]. Jis komjaunuolis tai nebuvo. Aš gi su juo vieno kurso buvau. Tai irgi šnekėjomės prieš stojimą. Aš jau buvau įstojęs, jis sako: ką daryt? Nu ką, sakau, reikia dirbt, neįstojęs negalėsi dirbt ir negalėsi postų užimti. Paskui jis redaktorium buvo ir taip toliau. Ir padarė didelių [darbų]. Valenrodas ne šiaip sau, jeigu galima taip pasakyt, [magistras?]. Nelabai galima lygint vienus daiktus su kitais.

[...]

Nu ir mes, dėstytojai, irgi gyvavom visi suprasdami, ką reikia daryt ir ko nereikia be jokių susitarimų. Dažniausiai tai [svars-tydavom?], ką leist, ko neleist. Va čia tai būdavo ginčai. O šiaip vertybių sistema, skalė buvo visiems savaiame suprantama. Tik klausimas, ar tas [žmogus] skundikas, ar ne skundikas – va čia truputį būdavo klausimas.

⁴⁰ Per 1947 m. lapkričio 16 d. Vilkaviškio apskrityje vykusią partizanų operaciją prieš Opšrūtų kaime įsikūrusius ginkluotus rusų aktyvistus su šeimomis žuvo 8 vyrai, 9 moterys ir 14 vaikų kaimo gyventojų.

Nes dėl karjeros skųsdavo, ne tai, kad jis būt įsitikinęs [ideologija]. Šitie buvo pavojingiausi – karjeristai. Dabar kai kas didžiuojasi, kad buvo ne marksistai. Tai va šitie buvo patys pavojingiausi – karjeristai, kuriems tas Marksas nusispjaut buvo, taip sakant. Jie išvis jo buvo neskaitę. Jie karjerą darydavo skundimais. O tie durneliai, kaip dabar va tas, kur sėdi kalėjime [Mykolas Burokevičius]... Tai jis kvailas žmogus ir, taip sakant, nieko jis labai padaryt negali. Arba tie, kur buvo labai nuoširdžiai įsitikinę partiniai, tarybiniai – jie irgi buvo nepavojingi. Nes žinai, kaip su jais elgtis, žinai, ko iš jų gali tikėtis. Sakysim, neminėsiu pavardės, viens mūs katedroj buvo toks. Tai jisai mato, kad čia ne taip, kaip reikia, tai net apsiverka kartais girtas, bet jis tiki, kad kito kelio nėra.

V. K. *O daug tokių buvo?*

I. L. Ne, tokių nebuvo daug. Tai su tais nieko. Blogiausi tai yra karjeristai, šitie tai patys pasiučiausi. Nei jiems tas Marksas rūpėdavo, tas tikras socializmas irgi visiškai nerūpėjo.

Jeigu jis [socializmas] įmanomas buvęs. Nu buvo įmanomas, bet tiktai kultūra turi būt kita, pribręst turėtų, [kaip] sako Marksas. Žinoma, numatyt, prognozuot... Ir Marksas sakė: aš neprognozuojau, kas bus. Apytikriai lyg šis tas galima numatyt. O kad jį dabar kaltina dėl visokių represijų – jo tekste nieko to nėra. Jis tik aiškina, kodėl kartais būna šitie žiaurumai, jis aiškina, kodėl, sakysim, Prancūzų revoliucijoje žiaurumai, arba visokie [Tomo] Miuncerio. Reiškia, jis bando paaiškint šitą, bet neska-tina būt žiaurių, nėra tekste niekur šito, nėra, bent kiek aš skaičiau. O žiaurumas, tai jį aiškina tu, kad ilgas tyčiojimas ir ciniškas išnaudojimas pribrandina tą pyktį, apačių pyktį. [...] Ir, žinoma, kai kurie kraštutiniai radikalai, kurie irgi prisideda prie šito. [...]

Pats Meškauskas vis dėlto buvo įsitikinęs marksistas, nors gal daugiau Engelsą buvo studijavęs. Bet to tokio [marksizmo] europietiška prasme.

Man marksizmas studijuojant didesnio įspūdžio nepadarė, tiktai Meškausko paskaitos. Pirmą [jo paskaitų] dalis nepadarė įspūdžio, antra dalis didesnį įspūdį padarė – [sociologija?]. Ėjau aš [dirbti į katedrą] grynai uždirbt, bet paskui pamaciau, kad galima dirbt ir galima kai ką gero pasakyt šitam kurse. Ypač kai būdavo istorijos filosofijos įvadas, tai padarom iš to įvado du trečdalius kurso. [juokiasi] Nu ir paskaitom[s] tas idėjas pareferuoti, kurios, nu, racionalios ir net savaip svarios buvo. O jeigu konjunktūrinių temų mum [nuleisdavo]... Sakysim, ateina iš CK, iš ministerijos įsakymas perskaityt paskaitą apie tokį ten [partijos] suvažiavimą. Tai ką tada darai? Nusirašai ištisias citatas ir tiesiog skaitai. Ir studentai mato, kad skaitai, ir jie supranta, kad čia žaidimas, taip sakant, ir viskas. O ne tai, kad kaip glušas ten aiškint, koks čia geras suvažiavimas, kaip čia jis protingas... Arba seminare nurodydavau puslapius iš tos suvažiavimo [medžiagos knygos], bet niekad niekieno neklausiau. Jie paskui pajuto, kad aš nenoriu ir [jį] gali tiesiog neskaityt. Nes ten nieko ir nerasi, taip sakant, [tik] tuštokų frazių. Tai čia dėstytojais su studentais viens kitą suprasdavom.

Tai tas prisitaikymas... Jeigu stovėjo labai galinga tarybų armija prie sienos, jos bijojo net amerikoniai, tai, Viešpatie, ką galima buvo padaryt? Negi vėl eisi į miškus arba masiškai degysies? Žinoma, [Romo] Kalantos susideginimas buvo prasmingas, bet tai išimtinis atvejis. Ne jo vieno – apie dešimt susidegino, kiti mažiau žinomi. Žmonės saugojo ir tikėjosi, kad bus kada nors prasiveržimas. O paskui [Ronaldas]

Reiganas sužlugdė TSRS ekonomiškai – tas ginklavimasis, kai jis spustelėjo, šitie [sovietai] nepajėgė – neišlaikė ekonomika. Užtat Reiganas turbūt labai daug prisidėjo prie šito [SSRS žlugimo]. Tai maskvėnai atvažiavę paskui jau net viešai ėmė šnekėt, [kad] jie nori mus sužlugdyt ekonomiškai. O iš tikro taip ir buvo.

Galiausiai, paskutiniiais metais, apie 1975, 1980 metus jau pradėjo atsileist: jau daug labai neblogų, net labai drąsių knygų išleisdavo. Jau tie visi varžtai vis silpnėjo ir silpnėjo. Ir tie kraštutiniai žmonys jau neturėjo tokio pasisekimo ir valdžia jų vengė. Žinoma, kur jiems jau per daug kai kurie įkyrėdavo ir per daug tiesiai, labai ryžtingai kritikuodavo, sakysim, kaip Repšys, remdamasis marksizmu, ar Batiščevas Maskvoj, tai tuos jie kartais ir patvarkydavo. Nors tose viršūnėse ir [gi] visokių buvo, [...] bet ten dauguma buvo arba riboti žmonės, arba užkietėję karjeristai. Užtat su jais jau buvo keblu žaist. Bet nu ką, apsipranti, Dieve.

Kaip, atsimenat, Hėgelis paskaitoj aiškina, kad viskas turi keistis, kad kas protinga – tai tikra, kas tikra – protinga. Atseit, kas protinga, tas anksčiau ar vėliau bus – potekstė tokia. Per pertrauką [...] prieina viens students, sako: profesoriau, tvarka pas mus nelabai kokia, ji turėtų pasikeist. Sako Hėgelis: aišku savaime, savaime suprantama. Paskui tas šnipukas artėja (tuo metu būdavo labai daug skundikų [...]), staiga Hėgelis pradėjo apie orą šnekėt. [juokiasi] Nu ką daugiau darys?

Tai [mes] panašiai kaip Hėgelis [...]. Žinoma, mes nepajėgėm tokiu lygiu, kaip jis, gudraut, bet truputį – potekstėj likdavo daug kas. Kai kurie tekstai, ypač jeigu pasinaudodavo Markso tekstu, tai tiesioginiu tekstu duodavo [kritiką]. Tai biskį irgi buvo rizikinga.

Nes tarybinė sistema yra antimark-sistinė. Šitą pastebėjo jau Vydūnas. Jeigu skaitysit jo raštus, 1922 metais [rašo], kad tarybinė sistema yra antimarksistinė. Kad [SSRS] nieko panašaus nėra, kaip Marksas rašo. Ar antisocialistinė, neatsimenu, kaip jis te suformulavo. Tai yra žurnale „Dienovidis“, [kurį] jis pats prirašydavo⁴¹. Tai šitą jie [komunistai] patys juto.

[...]

Ir šiaip, man teko biskį redaguoti klasikus, jų vertimus iš vokiečių ir iš rusų. Mat buvo Markso, Lenino – visų trijų apie religiją toks rinkinys⁴². Vyriausiasis redaktorius buvo Minkevičius, aš jam padėjau. Nu ir ką, žiūrim vertimus – yra rusiškas ir vokiškas [originalas] Markso. Nugi vienoj vietoj išversta visiškai priešingai, negu Marksas rašė, mintis priešinga. Tai ką mum daryt? Nežinau, mes, rodos, palikom rusišką variantą. Iš baimės, reiškia. O iš tikro tai priešingai vokiškame. Tai šitaip jie klastojo.

V. K. *Minėjote karjeristus. Ar jų nedau-gėjo bėgant laikui?*

I. L. Karjeristų? Turbūt daugėjo. Bet [jų] pavojingumas ir[gi] biskį mažėjo [...]. Matyt, jie [valdantieji] juto, kad ateitis negarantuota, ir jie aktyvumą sumažino. Jie, matyt, į skundus mažiau reaguodavo. Nuduodavo, kad nežino, negirdi, nemato. Tai, matyt, ir karjeristams skundimas nela-bai efektą duodavo, atlygį, bent jau ma[n] rodos. Ypač paskutiniam dešimtmety nela-bai – jie [skundikai] pralaimėdavo.

⁴¹ Turimas omenyje 1912–1925 m. Vydūno leis-tas „Darbymetis“. Žr.: Socializmas. *Darbymetis*, 1921, nr. 4, p. 7–19.

⁴² Marksas, K., Engelsas, F., Leninas, V., 1982. *Apie religiją*. Vilnius: Mintis, 414 p.

[...]

V. K. *Sovietmečiu tikėjot, kad bus ne-priklausoma Lietuva?*

I. L. Kai prasidėjo Sąjūdis, tai [taip].

V. K. *O iki tol?*

I. L. Tikėjau. Ir anksčiau tikėjau. Ži-noma, aš negalvojau, kad pats sulauksiu. Kad bus, tai buvo matyt, nes šiaip ar taip silpnėjo rusų valdžia. Ir patys rusai keistis pradėjo. Tas taip vadinamas tarybiškumas, tas socialistiškumas tapo tuščia forma, kurio viduje jau brendo kiti dalykai. [...]

V. K. *O kaip tuo metu žiūrėta į pasi-priešinimą, į tuos žmones, disidentus, kurie priešinosi ir Lietuvoje, ir kitur SSRS?*

I. L. Į jį su tam tikra pagarba žiūrėjo žmonės. Ne tai, kad aš žiūrėjau, bet žmonės žiūrėjo su tam tikra pagarba. Bet nelaike jų tikrais vadais. Jie buvo, nu, daugiau kanki-niai, kaip sakant, ne įkvėpėjai.

V. K. *Kodėl?*

I. L. [Žmonės] juto jų bejėgiškumą. Ne-pribrendo situacija. Žinoma, Kalanta – kas kita, čia kankinys, bet jis toks, sakykime, uždegantis. O šitie, kur rašinėjo kokius ten rašelius ar knygeles, tai buvo truputį panašu į žaidimą: va štai, mes išleidžiam tą ir tą. Kas, kad tu išleidai, kas nuo to pasikeitė? Turbūt daugiau padarė šitie, kurie viešai darė ir su rizika, bet su efektu, sakysim, ir Grušas, ir Saja, ir Mikelinskas, jeigu iš rašytojų. Iš filosofų, sakysim, Repšys, Rickevi-čiūtė [nž], man rodos, daugiau padarė, jeigu kultūrininkus imsime. Žinoma, toks rektorius kaip Baršauskas, baisiai [daug padarė]. Gal pusė Kauno jį lydėjo į kapus. Užtai, kad visi jautė, ką jis daro. Jis gelbėjo Lietuvos ūkį, Lietuvos mokslą. O tie, kur rašinėjo šūkius ar [savilaidines] knygeles, tai jie drąsūs žmonės buvo, ir pripažydavo tą kiekviens. Bet tai yra tokia truputį vaikiška drąsa: vat

aš išėisiu ir iškeiksiu ką nors viešai. Nu ir kas iš to? I nieko.

V. K. *Pasakyti, ką ne visi drįsta?*

I. L. [*nusijuokia*] Tai deja, kad jie nepasakydavo.

V. K. *O kodėl?*

I. L. Tas jų žodis ne... Žinoma, tik tiek jis priedavo prie visuomenės, kad per [užsienio radijo stotis]. Arba jie pasakydavo tą, kas savaime aišku buvo. Anas karalius nuogas – tai tą visi matė. O kad dabartiniai nuogi – ne visi mato, va kur baisu. O tąsyk matė. Dieve, kas gerbė [Leonidą] Brežnevą? Nieks negerbė, nei viens žmogus. Anekdotai masiškai sklido. O kur dabar anekdotai apie mūsų šiuos? Beveik nėra, reiškia, mes vergai šitos hipnozės. O [anekdotų] pasakojimas buvo baisiai paplitęs, ir anekdotų daugybė, ir leidinukų visokių su potekste gera buvo tikrai nemažai. Sakysim, [Michailo] Zoščenkos, Ilfo ir Petrovo, [Ar-

kadijaus] Raikino. Viešpatie, taigi užtenka paskaityt ar paklausyt – gi viskas kaip ant delno. Nereikia jokio ten [nž].

O dabar gi nėra nė vieno humoristinio žurnalo, nė vieno! Tai ką, nėra bėdų pas mus? Dabar yra beviltiškumas, va kas baisiausia. [*įrašo pauzė*] Žmonės blogybių nemato arba nemato galimybes jas įveikt. Galimybių nėra – kapituliuoja: čia [vien?] problemos. Tai iš beviltiškumo, o ne iš šviesos kokios. [...] Vaikai kartais nesuprasdavom tų dalykų. Komjaunimas ar pionieriai pripumpuodavo durnysčių, bet kartais ir reikalingų dalykų pakritikuodavo. Bet [...] ta grožinė kritika, sakysim, Sajuko [Sajos] arba [Vytautės] Žilinskaitės [kūryba] tai baisiai ją [sovietinę valdžią] kompromituodavo. Reiškia, pakerta tuos dalykus, ant kurių bando statyt anie tą viską. O kai žmonės ima juoktis iš ko nors, tas dalyks jau nebeturi [galios], jau yra baigtas.